माध्यमिकशिक्षापाठ्यक्रमः

नीतिशास्त्रम्

कक्षा : ९ र १० **विषयसङ्केतः** Nit. 403 (कक्षा ९),Nit. 404 (कक्षा १०)

पाठ्यघण्टा : ५ **वार्षिककार्यघण्टा : १६०**

१. परिचयः

नीतिसम्बद्धानामनेकेषां विषयाणां सैद्धान्तिकानां व्यावहारिकाणां च पक्षाणां अध्ययनाध्यापनयोरुद्देश्येन नीतिशास्त्रस्यायं पाठ्यक्रमः निर्मितो वर्तते । एतस्य निर्माणाय २०७६ विक्रमवर्षीयस्य राष्ट्रियपाठ्यक्रमप्रारूपस्य मार्गदर्शनम् अनुसृतं वर्तते । विद्यालयशिक्षाया माध्यमिकस्तरस्य (नवम्या दशम्याश्च कक्षायोः) पाठ्यक्रमेऽस्मिन् विद्यार्थिनां सदाचारपालने प्रवर्तनाय, व्यावहारिककौशलस्य प्रदर्शनाय, प्रेरकविषयाणां बोधाय, अवगतविषयाणाम् अभिव्यक्तिकौशलस्य विकासाय च आवश्यकानां कार्यकलापानामुल्लेखो विहितो वर्तते । एतस्माद् वर्तमानसन्दर्भे छात्राणां व्यक्तित्वविकासमाध्यमेन, तेषां रुचेरावश्यकतायाश्च प्रपूरणेन शिक्षाया राष्ट्रियमुद्देश्यं पूर्णं भविष्यति, एतस्य सान्दर्भिकता विस्तृतिमवाप्स्यति भविष्यति, उपयुक्तता च सुनिश्चितां प्राप्स्यतीति पाठ्यक्रमस्यापेक्षा वर्तते । अस्य पाठ्यक्रमस्य माध्यमेन उच्चशिक्षायै आधारस्य निर्माणं भविष्यतीति अपेक्ष्यते ।

नीतिशास्त्रमाध्यमेन मानवानां सर्वेषु क्षेत्रेषु उन्नतिर्दृढतरा भवति । नीतिशास्त्रस्याध्ययनेन मानवाः समाजे सम्यग् व्यवहारं कर्तुं क्षमा भवन्ति । परपीडनं विनैव सदाचारसरणिम् अनुसृत्य स्वकीयं लक्ष्यम् अधिगन्तुं नीतिशास्त्रं जनान् प्रेरयति । नीतिशास्त्रमाध्यमेनैव जना अर्थनीतौ, राजनीतौ, कूटनीतौ, व्यवहारे च निपुणा भविष्यन्ति । योग्यानां निष्ठावताम्, राष्ट्रवादिनानाम्, व्यवहारकुशलानाञ्च नागरिकाणामुत्पादनाय नीतिशास्त्रस्य भूमिका अद्वितीया वर्तते । संस्कृतवाङ्मये जीवनोपयोगिनां विविधानां पक्षाणां शिक्षाप्रदायकानि अनेकानि नीतिशास्त्राणि प्रसिद्धानि सन्ति । आपातत उपदेशस्य माध्यमेन एव न, संस्कृतनीतिशास्त्रेषु कथानाम्, सुभाषितानाम्, ऐतिह्यस्य विविधानां च घटनानां माध्यमेन बालकानां प्रेरणाय वयोऽभिरुच्यनुकूलतया प्रत्यक्षतः परोक्षतो वा सच्चरित्रस्य निर्माणाय प्रयतनमेव संस्कृतनीतिशास्त्रस्य वैशिष्ट्यं वर्तते । निश्चितनीतिशास्त्रेषु एव न काव्येषु, पुराणेषु, इतिहासेषु, अन्येषु च शास्त्रेषु च यत्रतत्र जीवनोपयोगिन उपदेशा लभ्यन्ते । एतदेव संस्कृतवाङ्मयस्य महत्त्वपूर्णं वैशिष्ट्यञ्च वर्तते । बाल्यावस्था, कैशोरावस्था च चरित्रनिर्माणस्य दृष्ट्या महत्त्वपूर्णा भवति । विद्यालये विद्यार्थिभिर्ज्ञातानां विषयाणामेवाधारेण तेषां चरित्रस्य विकासो भवतीति चरित्रवत्या जनशक्तेरुत्पादनाय नीतिशास्त्रस्याध्यापनम् अपरिहार्यमेवास्ति । विद्यालयशिक्षायां नीतिशास्त्रस्याभिन्नाङ्गत्वेन स्वीकारः समावेशश्च च शिक्षाया राष्ट्रियोद्देश्यपरिपूर्तये उपकारको भवति । स्वीयजीवने, परिवारस्य, समाजस्य, राष्ट्रस्य च कृते किं कर्तव्यमिति नीतिशास्त्राध्ययनेन स्पष्टं ज्ञायते । एतदर्थं कथा-सूक्ति-पद्यादयः प्रभूततराः सामग्र्यो वर्तन्ते । तत एव छात्राणाम् आवश्यकतां स्तरं च विचार्य तदनुकूलानां सूक्तीनां कथानां च संयोजनेन पाठ्यक्रमोऽयं निर्मितो वर्तते ।

परिचयः, स्तरगतसक्षमता, कक्षगतशिक्षणोपलब्धिः, विषयवस्तुनः क्षेत्रक्रमौ, परियोजनाकार्यम्, शिक्षणसहजीकरणप्रक्रिया, विद्यार्थिमूल्याङ्कनविधिश्चेति शीर्षकेषु विभज्य पाठ्यक्रमोऽयं पूर्णतां गतो वर्तते । एतस्मिन् क्रमे पाठ्यक्रमलेखनस्य विकासस्य च विषयगतम् औचित्यम्, पाठ्यक्रमे विद्यमानां मुख्यविशेषताम्, पाठ्यक्रमस्य स्वरूपं च प्रदर्श्य परिचयः प्रस्तुतो वर्तते । अपेक्षितां वैषयिकं ज्ञानम्, शिल्पम्, अभिवृत्तिम्, कार्यतत्परताञ्च विचार्य एतस्याः क्रियात्मकस्वरूपे सक्षमता प्रस्तुता वर्तते । शिक्षणस्य स्तरमाधृत्य, सक्षमताया विशिष्टविस्तारेण शिक्षणोपलब्धिर्निर्धारिता वर्तते । सक्षमतायाः, पूर्वकक्षाभिः सह लम्बीयसन्तुलनस्य चाधारेण विषयवस्तुनः क्षेत्रक्रमौ निर्दिष्टौ वर्तेते । विषयगतां विशिष्टतां

मौलिकतां च संयोज्य शिक्षणसहजीकरणाय विधिः प्रस्तुतो वर्तते । निर्माणात्मकस्य निर्णयात्मकस्य च मूल्याङ्कनस्य विधिमुल्लिख्य विद्यार्थिनां मूल्याङ्कनपद्धतिर्व्यवस्थिता वर्तते ।

२. स्तरगतयोग्यताः

माध्यमिकस्तरे ९-१० कक्षयोः नीतिशास्त्रविषयमधीत्य विद्यार्थिनो निर्दिष्टविषयेषु क्षमा भविष्यन्ति -

१. परिवारस्य सर्वैर्जनैः सह शिष्टं व्यवहारं विधातुम्, पारिवारिकं सहयोगं सहकार्यं च कर्तुम्

२. समाजस्य सर्वैः सह मिलित्वा व्यवहारं सञ्चालयितुम्, व्यावहारिकं कौशलं च प्रस्तोतुम्

३. सदसतोर्विवेकं कर्तुम्, दुर्बलानामशक्तानां जनानां सहयोगं विधातुम्

४. स्वकर्तव्यं परिचाय्य तदनुकूलानि कार्याणि कर्तुम्

५. न्यायनीत्योर्मागमबलम्बनं कर्तुम्, अन्यान् न्यायमार्गाबलम्बनाय प्रेरयितुञ्च

६. समाजे दृष्टानां दुर्व्यवहाराणां विरोधम्, सद्व्यवहाराणां समर्थनं च कृत्वा व्यवहरणम्

७. राष्ट्रगौरवं बोद्धुम्, बोधयितुम्, राष्ट्रभावनामभिव्यज्य तदनुकूलं व्यवहारं सञ्चालयितुम्

८. जीवनयापने समापतितानां समस्यानां समाधानाय सामाजिकसद्भावस्य संवर्धनाय च प्रयत्नं विधातुम्

९. आहारविहारयोः सन्तुलनं विधातुम्, स्वधर्मसंस्कृतिनिष्ठासु दृढतां प्रकटयितुञ्च

३. कक्षागतशिक्षणोपलब्धिः

कक्षा ९

माध्यमिकस्तरीयायां ९ कक्षायां नीतिशास्त्रविषयमधीत्य छात्रैर्निम्ननिर्दिष्टा उपलब्धयोऽवाप्यन्ते-

शिक्षणोपलब्धयः	शिक्षणोपलब्धीनां विस्तरः
१. आदर्शजनानां जीवनवृत्तस्य कथाप्रबन्धादिपात्राणाञ्च समीक्षणेन आदर्शजीवनवृत्तस्य अनुपालनम्	१.१. निर्धारितानामादर्शजनानां जीवनवृत्तादिपाठानां शुद्धोच्चारणम्, १.२. निर्धारितानां आदर्शजनानां जीवनवृत्तादि-पाठानामर्थबोधः, १.३. निर्धारितानां आदर्शजनानां जीवनवृत्तादिपाठानां तात्पर्यार्थबोधः, १.४. जीवनवृत्तादिपाठानां आदर्शपात्राणां सदाचारव्यवहाराणां दैनिकजीवनेऽनुकरणम्,
२. नीतिकथा-प्रबन्धानामर्थबोधनपूर्वकमध्ययनेन तत्र प्रस्तुतानां विषयवस्तूनां सम्यग् बोधः	२.१. निर्धारितानां नीतिकथानां सत्प्रेरणादायिनीनां कथानाञ्च साभिनयं शुद्धोच्चारणम्, २.२. निर्धारितानां नीतिकथानां सत्प्रेरणादायिनीनां कथानाञ्च भाषाया

	अर्थबोधः, २.३. निर्धारितानां नीतिकथानां सत्प्रेरणादायिनीनां कथानाञ्च तात्पर्यार्थबोधेन स्वकीयव्यवहारेषु तत्प्रभावप्रदर्शनम्, २.४. कथानामादर्शपात्राणां शोभनाचारव्यवहाराणां स्वजीवनेऽनुकरणम्, २.५. निर्धारितप्रबन्धस्य शुद्धोच्चारणम्, २.६. निर्धारितप्रबन्धस्य भाषाया अर्थबोधः, २.७. निर्धारितप्रबन्धस्य तात्पर्यार्थबोधेन तदनुकूलाचरणम्
३. संवादात्मकानां पाठानां विषयवस्तूनां बोधः, पाठविश्लेषणम्, अनुसरणीयव्यवहारस्य अनुसरणञ्च	३.१. निर्धारितसंवादस्य साभिनयं शुद्धोच्चारणम्, ३.२. निर्धारितसंवादस्य भाषार्थबोधः ३.३. निर्धारितसंवादस्य सच्छिक्षाया स्वकीयव्यवहारेऽनुकरणम् ३.४. निर्धारिताया जीवन्याः शुद्धतया सम्यगुच्चारणम्, ३.५. निर्धारिताया जीवन्या भाषार्थबोधः ३.६. संस्कृतसेविनो जीवनीतोऽनुकूलप्रेरकपक्षाणां ग्रहणम्, तदनुकूलव्यवहरणं च
४. नीतिपद्यपाठानां पद्यानां लयार्थतात्पर्यबोधेन तत्प्रयोगः	४.१. पाठान्तर्गतानां पद्यानां गति-यति-लयसंयोजनेन शुद्धोच्चारणम् ४.२. उच्चरितानां पद्यानामन्वयार्थबोधः ४.३. निर्धारितानां नीतिपद्यानां तात्पर्यबोधेन स्वकीयव्यवहारेषु अनुशीलनम् ४.४. नीतिपद्यपाठान्तर्गतानां धर्ममर्यादादीनां विषये वक्तृत्व-प्रवचनादिभिः स्वाभिप्रायप्रकटीकरणम्
५. आचारपद्यानां पठनेन तेषां भावबोधनम्, तदनुशीलनञ्च	५.१ पाठप्रयुक्तानामाचारपद्यानां गति-यति-लयपूर्वकं शुद्धोच्चारणम् ५.२ उच्चरितानामाचारपद्यानामन्वयार्थबोधः ५.३ निर्धारितानामाचारपद्यानां तात्पर्यबोधेन स्वव्यवहारेषु

	तदनुकूलाचरणम् ५.४ आचारस्य विषये वक्तृत्व-प्रवचनादिभिः स्वाभिप्रायस्य प्रकटनम्

कक्षा १०

माध्यमिकस्तरीयायां १० कक्षायां नीतिशास्त्रविषयमधीत्य छात्रैर्निम्नाङ्किता उपलब्धयोऽवाप्यन्ते-

शिक्षणोपलब्धयः	**शिक्षणोपलब्धीनां विस्तरः**
१. संस्कारविषयकाणां विषयवस्तूनां बोधेन तद्विषयकं व्याख्यानम्, तत्प्रयोगश्च	१.१. पौरस्त्यसंस्कृतिसम्मतानां विविधसंस्कारबोधकपाठानां साभिनयं पठनम् १.२. पाठान्तर्गतानां संस्कारसन्दर्भानां सम्यग् बोधः १.३. पाठपठितानां संस्काराणां महत्त्वख्यापनपरं विश्लेषणम् १.४. संस्कारविषयाणां बोधेन यथोचितं स्वजीवने परिपालनम्
२. चारित्रिक-सामाजिकैतिहासिकादिकथा-प्रबन्धेभ्यः पात्र-घटनाक्रमादीनां समीक्षणेन विषयबोधः तत्प्रस्तवनञ्च	२.१. विविधानां पाठकथा-प्रबन्धानां साभिनयवाचनं मौनं पठनञ्च २.२. पाठान्तर्गतानां नीतिकथानां प्रेरककथानाञ्च घटनाक्रमादिमेलनम् २.३. नीतिकथानां प्रेरककथानाञ्च तात्पर्यबोधो व्यवहारेऽनुशीलनञ्च २.४. कथान्तर्गतानां सच्चरित्राणां स्वचरित्रेण सह तुलनात्मकं विश्लेषणम् २.५ कथा-प्रबन्धादीनां माध्यमेनानुशासन-नैतिकता-सदाचाराणामुपादेयतायाः सम्यग् बोधः, तदनुकूलाचरणञ्च २.६. निर्धारितानां कथा-प्रबन्धादीनां मौनपठनम्, विषयबोधश्च २.७. निर्धारितानां कथा-प्रबन्धादीनामाशयबोधः तद्विश्लेषणञ्च २.८. निर्धारितानां कथा-प्रबन्धादीनां सारग्रहणम्
३. संवाद-जीवनवृत्तादिनां विषयवस्तूनामवबोधेन तदनुशीलनम्	३.१. संवाद-जीवनवृत्तादिपाठानां साभिनयं सस्वरपठनम् ३.२. निर्धारितानां संवाद-जीवनवृत्तादिपाठानां विषयाधारेण सन्दर्भस्य परिवेशस्य चावबोधः ३.३. निर्धारितानां संवाद-जीवनवृत्तादिपाठानां सन्देशस्य विश्लेषणं स्वकीयव्यवहारेऽनुकरणञ्च

	३.४. निर्धारितजीवनवृत्ताधारेण घटनाक्रमबोधः तत्प्रस्तुतिश्च ३.५. निर्धारितस्य जीवनवृत्तात्मकस्य पाठस्य पात्रस्य जीवनादर्शबोधस्तदनुकूलव्यवहरणञ्च
४. पद्यपाठेषु प्रस्तुतानां पद्यानां छन्दसो लक्षणज्ञानपूर्वकं भावावबोधो विश्लेषणञ्च	४.१. पद्यपाठप्रयुक्तानां नीतिपद्यानां छन्दसो लक्षणज्ञानपूर्वकं पठनम् ४.२. निर्धारितपद्यानां सन्दर्भादिज्ञानपुरःसरमर्थबोधः ४.३. पाठान्तर्गतनीतिपद्यानां तात्पर्यबोधो व्यवहारे तदनुशीलनञ्च ४.४. निर्धारितेषु नीतिविषयेषु तर्कपूर्वकं स्वाभिप्रायप्रकटीकरणम् ४.५ वैदिकीनां सूक्तीनां सत्सन्देशाना प्रसङ्गानुरूपं व्यवहारे प्रयोगः
५. आचारपद्यानां तात्पर्यबोधेन श्लाघनीयचरित्रस्य अनुपालनम्	५.१ पाठप्रयुक्तानामाचारपद्यानां गति-यति-लयपूर्वकं शुद्धोच्चारणम् ५.२ निर्धारितानामाचारपद्यानां विषयवस्तूनां बोधः ५.३ निर्धारितानामाचारपद्यानां सन्देशमनुसृत्य तदनुकूलाचरणेनोदात्तजीवनशैलीभावनम् ५.४ सामूहिकपरामर्शावसरे नैतिकमूल्यमान्यतादिविषये तर्कपूर्वकं स्वाभिमतप्रस्तवनम्

४. विषयस्य क्षेत्रक्रमौ

कक्षा ९

क्र.सं.	**विधा**	**उपविधा**	**विषयवस्तुनः क्षेत्रम्**	**शिक्षणघण्टाः**	
				सैद्धान्तिकाभ्यासः	**पूर्णाङ्काः**
१.	गद्यम्	कथा	(क) नीतिकथे (नीतिग्रन्थेभ्य उद्धृते द्वे कथे) (ख) चरित्रप्रधाने कथे (अहिंसास्वावलम्बनयोर्विषये लिखिते द्वे कथे) (ग) सामाजिकी कथा (सामाजिक्या एकताया विषये लिखिता) (घ) पौराणिकी कथा (पौराणिकम् आदर्शचरितं गृहीत्वा लिखिता) (ङ) ऐतिहासिकी कथा (आदिवासिजनजातिभ्यो नैपालकम् ऐतिहासिकं गृहीत्वा अनुकरणीयां घटनां वर्णयित्वा लिखिता)	४०	२४
		प्रबन्धः	(क) सहकार्यविषयकः	१४	९

			(ख) ज्येष्ठसम्मानविषयकः		
२.	गद्यम्	संवादः	(क) प्रकृतिविषयकः (अस्माकं परम्परायां प्रकृतिपूजाया महत्त्वविषये लिखितः) (ख) संस्कारविषयकः (अन्नप्राशनसम्बद्धः)	१६	१०
		जीवनवृत्तम्	(क) आदर्शनारी (राष्टि««यजगतः) (ख) आदर्शपुरुषः (राष्टि««यजगतः)	१४	९
३.	पद्यम्	नीतिपद्यम्	(क) नेतृत्वविषयकम् (ख) शान्तिविषयकम्	१४	८
४.	पद्यम्	आचारपद्यम्	(क) दानविषयकम् (ख) क्षमाविषयकम्	१४	१०
५.	सूक्तिः	वैदिकी	सद्भाववर्धिनी	८	५
सैद्धान्तिकाभ्यासः				१२०	७५
प्रयोगाभ्यासः				४०	२५
योगः				१६०	१००

कक्षा १०

क.सं.	विधा	उपविधा	विषयवस्तुनः क्षेत्रम्	शिक्षणघण्टाः	
				सैद्धान्तिकाभ्यासः	पूर्णाङ्काः
१.	गद्यम्	(अ) कथा	(क) नीतिकथा (नीतिग्रन्थेभ्य उद्धृते द्वे कथे) (ख) चरित्रप्रधाने कथे (दुर्व्यसनभ्रष्टाचारयोर्हानिविषयिके द्वे कथे) (ग) सामाजिकी कथा (परिवारधर्मविषयिका) (घ) वैदिकी कथा (वैदिकेनादर्शचरितेन सम्बद्धा) (ङ) ऐतिहासिकी कथा (अन्താराष्टि««यजगत ऐतिहासिकचरितस्यानुकरणीयघटनावर्णनसम्बद्धा)	४०	२४
		(आ) प्रबन्धः	(क) मानवताविषयकः (ख) प्राणिसेवाविषयकः	१४	९
२.	गद्यम्	(अ) संवादः	(क) संस्कृतिविषयकः (आतिथ्यपरम्परासम्बद्धः) (ख) संस्कारविषयकः (गृहस्थधर्मेण सह विवाहोत्सवसम्बद्धः)	१६	१०
		(आ) जीवनवृत्त	(क) आदर्शनारी (अन्ताराष्टि««यजगतः)	१४	९

		म्	(ख) आदर्शपुरुषः (राष्टि««यजगतः-उत्पीडितसमुदायस्य)		
३.	पद्यम्	(अ) नीतिपद्यम्	(क) राज्यनीतिविषयकम् (ख) सन्तति/मानवकर्तव्यविषयकम्	१४	८
४.	पद्यम्	(आ) आचारविषयकम्	(क) आत्मसम्मानविषयकम् (ख) प्रजाधर्मविषयकम्	१४	१०
५.	सूक्तिः	वैदिकी	कर्मसम्बद्धा	८	५
सैद्धान्तिकाभ्यासः				१२०	७५
प्रयोगाभ्यासः				४०	२५
योगः				१६०	१००

५. परियोजनाकार्यमितरे कार्यकलापाश्च

पाठ्यवस्तूनां सम्यगभ्यासार्थं परियोजनात्मकं कार्यमपेक्षितं भवति । तत्रेतरे कार्यकलापाश्च सहाया भवन्ति । निदर्शनरूपेण ते यथा–

क्र.सं.	क्षेत्रम्	परीक्षणीयाः पक्षाः	मूल्याङ्कनस्य आधाराः	शिक्षणघण्टाः
१.	उपस्थितिः	उपस्थितिः	कक्षागता उपस्थितिर्मूल्याङ्कनस्य आधाररूपेण कल्पनीया ।	
२.	परियोजनात्मकं सामूहिकं कार्यञ्च	परियोजनात्मकं कार्यम्	मान्यजनानां तिरस्कारः, दुर्व्यसननिरततेत्यादिसमस्यानां परिचर्चया सद्व्यवहारार्थं छात्राः प्रेरणीयाः । विषयेऽस्मिन् छात्रैः प्रस्तुतानां परियोजनाकार्याणाञ्च मूल्याङ्कनं करणीयम् ।	४
		सामूहिकं कार्यम्	पर्यावरणस्य स्वच्छतायै छात्रान् योजयित्वा तेषां कार्यनिरीक्षणेन मूल्याङ्कनं कर्तव्यम् ।	२
३.	चरित्रविकासः	छात्राणां व्यवहारः	स्वस्य मित्राणाञ्च कार्येषु आपतितानां समस्यानां निराकरणाय छात्राः कथं किं किं च कुर्वन्तीति वीक्ष्य तन्मूल्याङ्कनं विधेयम् ।	२
		विश्वासभावः	मित्रेषु, शिक्षकेषु, विद्यालयकर्मकरेषु च छात्राणां विश्वासभावं निरीक्ष्य तन्मूल्याङ्कनं सम्पादनीयम् ।	१
४.	व्यवहारानुपालनम्	औचित्यानौचित्यविवेकः	समाजे सद्वृत्ता असद्वृत्ताश्च जना भवन्ति । तेषु कतरेषां जनानां प्रभावश्छात्राणां व्यवहारेषु दृश्यत इति भावेन मूल्याङ्कनं करणीयम् । आधुनिकप्रविधेरुपयोगस्य अधिकप्रयोगस्य दुरुपयोगस्य वा विषये	३

			छात्रैः सह संवादपूर्वकं तद्वर्तनं विज्ञाय तन्मूल्याङ्कनं विधेयम् ।	
५.	मानवीयमूल्यस्य परिज्ञानम्	मानवीयमूल्यं बुद्ध्वा तदनुरुपमाचरणम्	ज्येष्ठेषु समादरभावः, कनिष्ठेषु स्नेहभावश्च अस्ति न वेति छात्रव्यवहारं समीक्ष्य मूल्याङ्कनं कार्यम् ।	१
		उत्तरदायित्वबोधः	कक्षाकार्येषु, गृहकार्येषु, स्वच्छतायाञ्च छात्राणां सहभागिताया निरीक्षणेन मूल्याङ्कनं करणीयम् ।	१
		धैर्यधारणम्	प्रार्थनासभायाम्, कक्षाकार्यगृहकार्ययोः परीक्षणार्थं शिक्षकाय प्रदानावसरे, क्रीडावसरे, अध्ययनकाले च छात्राणां धैर्यधारणस्य मूल्याङ्कनं विधेयम् ।	१
६.	कर्तव्यबोधः	नियमपालनम्	कक्षागतानाम्, खेलगतानाम्, अन्येषाञ्च विद्यालयीयानां नियमानां पालनं कथं कुर्वन्तीति समीक्ष्य छात्रमूल्याङ्कनं कर्तव्यम् ।	१
		शिष्टाचारः	मान्यैः, शिक्षकैः, मित्रैश्च सह छात्राणां वाग्व्यवहारम्, अभिवादनादिव्यवहारञ्च निरीक्ष्य शिष्टाचारविषयकं मूल्याङ्कनं कार्यम् ।	१
		साहाय्यभावः	छात्रेषु पारस्परिकः साहाय्यभावम्, साहाय्यप्रदानावसरे कृतज्ञता-धन्यवादादिवाग्व्यवहारञ्च समीक्ष्य छात्राणां हृद्गतानां निःस्वार्थ-परार्थभावानां मूल्याङ्कनं विधेयम् ।	१
		सार्वजनिकवस्तूनां सदुपयोगः	मार्ग-सेतु-चत्वरोद्यान-मन्दिर-जनाश्रयादीनां सदुपयोगाय छात्राः कियन्तः सचेतसः सन्तीति परीक्ष्य तन्मूल्याङ्कनं करणीयम् ।	१
		अधिकारस्य प्रत्याभूतिः	समाजस्य विद्यालयस्य च कार्यकलापेषु स्वाधिकारप्रयोगाय जागरुगकताया आधारेण छात्राणां मूल्याङ्कनं कार्यम् ।	१
७.	विविधतां प्रति सम्मानभावः	सामाजिकविविधतायाः सम्मानः	समाजस्य विविधानां समुदायानां छात्रेषु पारस्परिकं व्यवहारं समीक्ष्य तन्मूल्याङ्कनं विधेयम् ।	१
		सांस्कृतिकविविधतायाः सम्मानः	समाजस्य वर्ण-धर्मगतासु विविधासु संस्कृतिषु छात्राणां भावं समीक्ष्य मूल्याङ्कनं करणीयम् ।	१
		पारस्परिकी सहिष्णुता	छात्रेषु पारस्परिकेषु विविधेषु सामाजिक-सांस्कृतिकादिव्यवहारेषु सहिष्णुताया भावं समीक्ष्य मूल्याङ्कनं कार्यम् ।	१
८.	शोभनं चिन्तनम्	चिन्तनशैली	छात्राणां सामूहिककार्येषु, मित्राणि,	३

			शिक्षकांश्च प्रति कीदृशं चिन्तनमस्ति, पारस्परिकेषु कार्यदोषेषु ते कीदृशान् विचारान् प्रकटयन्तीति च समीक्षणेन छात्रमूल्याङ्कनं करणीयम् ।	
९.	संवेगस्य व्यवस्थापनम्	संवेगनियमनम्	कार्यगतेषु परिणामगतेषु च विविधेषु सन्दर्भेषु क्रोध-प्रसाद-दर्पादिभावानां नियमनं कर्तुं छात्राः प्रभवन्ति न वेति समीक्ष्य तन्मूल्याङ्कनं कर्तव्यम् ।	३
१०.	परीक्षा	दैनिकं मूल्याङ्कनम्	कक्षाकार्यस्य गृहकार्यस्य कक्षागतसक्रियतायाश्च आधारेण छात्राणां दैनिकं मूल्याङ्कनं विधेयम् ।	३

६. शिक्षणसहजीकरणप्रक्रिया

नीतिशास्त्रं मानवानां व्यावहारिकस्य पक्षस्य शोभनतायै प्रेरयति । शास्त्रमिदमध्येतृषु सदाचारभावं समुद्भावयति । अतोऽस्य शिक्षणे व्यावहारिकाणां शिक्षणविधीनामुपयोगः प्रभावकरः सेत्स्यति । छात्रकेन्द्रितानां शिक्षणविधीनामवलम्बनेन विषयोऽयमध्यापनीयः । नीतिशास्त्रगतानां विषयवस्तूनामध्यापनेन सहैव छात्राणां व्यवहारपरिवर्तनस्य पक्षे च शिक्षकैर्ध्यानं प्रदेयम् । छात्रकेन्द्रितानां शिक्षणकार्यकलापानां प्रयोगेण छात्राणां ज्ञान-शिल्पयोः पक्षे वृद्धिर्भावनीया । नीतिविषयकाणां सूक्ति-गीत-काव्य-कथा-संवादादीनां प्रयोगेण शिक्षणे साहज्यं सम्पादनीयम् ।

कक्षागतेषु कार्यकलापेषु व्यावहारिकेषु कार्येषु च सहभागितायै छात्राणां प्रेरणेन छात्रेषु नीतिशास्त्रस्य प्रायोगिकपक्षो द्रढीकरणीयः । शिक्षणावसरे लघ्वीनां प्रेरककथानां सूक्तीनाञ्च श्रावणं पाठ्यविषये छात्राणां ध्यानं समाकर्षयितुं सहायं भवति । पाठ्यविषयैः सह छात्राणां जीवने घटितासु घटनासु, तेषां दैनिकेषु कर्मसु च कियती समानता वर्तत इति विषये च विचारप्रकटनाय छात्राः प्रेरणीयाः । एतेन छात्राः पाठ्यविषये साहज्येन प्रविष्टा भवन्ति । शिक्षणे प्रभावोत्पादकतां भावयितुं पाठ्यविषयाणां प्रकृत्यनुरूपाः कार्यकलापाः कल्पनीयाः । पाठ्यविषयानुरूपा एव शिक्षणविधयः प्रयोक्तव्याः । उदाहरणार्थम्–

(क) प्रश्नोत्तरविधिः

पाठ्यविषयेषु समाविष्टानामवधारणानाम्, सदसद्व्यवहाराणाम्, कार्याणामौचित्यानौचित्ययोश्च सन्दर्भेषु छात्राणां बोधनेन बोधस्य मूल्याङ्कनञ्च विधातुं प्रश्नोत्तरविधिः समुचितो भवति । बहुवैकल्पिकप्रश्नावलिं निर्माय लिखितः प्रश्नोत्तरविधिश्च प्रयोक्तुं शक्यते ।

(ख) परामर्शविधिः

सामाजिकानां व्यावहारिकाणाञ्च समस्यानां विषये छात्रेषु परस्परं परामर्शं कारयित्वा समस्यासमाधानाय उपायान् विचारयितुमयं विधिरनुष्ठातुं शक्यः । अनेन विधिना पाठ्यविषयाणां सम्यग् बोधाय, पाठसम्बद्धविषयाणां समुद्भावनाय च साहज्यं भवति ।

(ग) परियोजनाकार्यविधिः

शैक्षिक-सामाजिक-सांस्कृतिकविषयेषु एकाकितया सामूहिकरूपेण च कार्यं कारयित्वा पाठ्यविषयाणां बोधाय विधिरयमुपयोगी भवति । छात्राणां रुच्यनुसारेण विविधानि शीर्षकाणि परिकल्प्य परियोजनाकार्यार्थं छात्राः प्रेरणीयाः ।

(घ) स्थलभ्रमणविधिः

विविधानां स्थलानां भ्रमणेन विविधवर्ण-धर्म-भाषा-परम्पराणां बोधो भवति । अतः समुदायस्य अध्ययनेन व्यवहारनैपुण्यार्जनाय भ्रमणार्थं छात्राः प्रेरणीयाः, शैक्षिकभ्रमणाय विद्यालयतः च व्यवस्था करणीया । विविधानां स्थलानां प्रत्यक्षतयावलोकनेन ज्ञानार्जनाय छात्राः प्रोत्साहनीयाः ।

(ङ) समस्यासमाधानविधिः

छात्रैः शिक्षकैः सामाजिकैश्च सह सम्बद्धानां समस्यानां समाधानविषये कक्षायां छात्राणां मध्ये परिचर्चा कारणीया । समाजे घटितानां घटनानां श्रावणाय, घटनागतसमस्यानां निराकरणाय अनुष्ठितानामुपायानाञ्च विषये परामर्शः करणीयः । व्यक्तिगतानां समस्यानाञ्च कथनाय छात्राणां प्रेरणेन तत्समाधानविषये परामर्शः सञ्चालनीयः ।

(च) अनुसन्धानविधिः

समाजे स्थितानां विविधरुचीनां जनानां व्यवहारस्य निरीक्षणेन व्यवहारगतानां शोभनाशोभनानां पक्षाणां विषये विविच्य तथ्यानि प्रस्तोतुं छात्राः प्रेरणीयाः । एतेन प्रत्यक्षतया समाजस्य अध्ययनद्वारा सच्चरित्रस्य ज्ञानञ्च छात्राणां कृते सुकरं भवति ।

(छ) कथाकथनविधिः

सामाजिक-पौराणिक-सांस्कृतिकादीनां कथानामन्वेषणेन कक्षायां तच्छ्रावणाय छात्राः प्रेरणीयाः । कथाश्रवणानन्तरं कथासन्देशविषये कथनाय अन्ये छात्राश्च प्रोत्साहनीयाः । श्रावितानां कथानां विश्लेषणं शिक्षकेण च करणीयम् ।

(ज) अभिनयविधिः

नीतिशास्त्रस्य पाठ्यांशगतानां बाह्यानाञ्च कथा-संवादादीनामभिनयार्थं छात्राः प्रेरणीयाः । अभिनयानन्तरमभिनयगतस्य अनुकरणीयपक्षस्य चर्चा च विधातव्या ।

(झ) श्रव्य-दृश्यसामग्रीप्रदर्शनविधिः

सामग्रीणामुपलब्धतानुसारेण पाठसम्बद्धानां श्रव्य-दृश्यसामग्रीणां प्रदर्शनं करणीयम् । श्रव्य-दृश्यसामग्रीणां प्रदर्शनेन सह अध्यापितस्य पाठस्य अधिकतरः प्रभावः छात्राणां मनस्सु भवति ।

(ञ) दूरशिक्षणविधिः

अन्तर्जालादिषु संस्थापितानां नीतिविषयाणां सामग्रीणां यथासम्भवं प्रस्तवनेन च छात्राः शिक्षणीयाः । आधुनिकानां शिक्षणोपकरणानां प्रयोगेण शिक्षणेन छात्राणां विषयगताभिरुचिश्च प्रवर्धते ।

७. मूल्याङ्कनप्रक्रिया

विद्यार्थिनां शिक्षणोपलब्धिं सुनिश्चेतुं निर्माणात्मकं निर्णयात्मकञ्चोभयप्रकारकमेव मूल्याङ्कनं विधातव्यं भवति । विद्यार्थिनां शिक्षणोपलब्धेः सुधाराय कक्षाशिक्षणस्यैव क्रमे कक्षाकार्य-परियोजनाकार्य-प्रस्तुतीकरणोपलब्धिपरीक्षासदृशाः क्रियाकलापा विधेयाः । एतत्कार्यस्य प्रभावकारिरूपेण क्रियान्वयनाय, विद्यार्थिनां शिक्षणस्तरस्य सुधाराय च सहजीकरणक्रियाकलापस्य अभिन्नाङ्गस्य रूपेण निर्माणात्मकमूल्याङ्कनमुपयोक्तव्यम् । निर्माणात्मकमूल्याङ्कनस्य शिक्षणोपलब्धेर्निश्चितभारो निर्णयात्मकमूल्याङ्कनेऽपि संयोज्यते ।

पाठ्यक्रमेण निर्धारितस्योद्देश्यस्यानुरूपं विद्यार्थिनो ज्ञान-शिल्पाभिवृत्तीः प्राप्नुवन्न वेति विषयस्यान्वेषकं महत्वपूर्णं संयन्त्रं मूल्याङ्कनमस्ति । विद्यार्थिनां मूल्याङ्कने स्तरगतक्षमतानां शिक्षणोपलब्धीनां च विचारो विधेयः । आन्तरमूल्याङ्कनविधिना बाह्यमूल्याङ्कनविधिना चास्मिन् विषये विद्यार्थिनां मूल्याङ्कनं कार्यम् । मूल्याङ्कनस्य समग्रभारात् प्रतिशतं पञ्चविंशत्यङ्का आन्तरिकमूल्याङ्कने पञ्चसप्तत्यङ्काश्च बाह्यमूल्याङ्कने प्रदेयाः । मूल्याङ्कनं निर्माणात्मकपद्धत्या निर्णयात्मकपद्धत्या क्रियते । अस्य विषयस्य पाठ्यक्रमे समाविष्टानां स्तरगतक्षमतानाम्, कक्षागतशिक्षणोपलब्धीनाम्, विषयवस्तूनाम्, शिल्पस्य, शिक्षणसहभागितायाः शिक्षणसक्रियतायाश्चाधारेण विद्यार्थिनां मूल्याङ्कनं विधातव्यम् ।

छात्राणां स्तरगतसामर्थ्योपलब्धये विधातव्यैरध्ययनभ्रमण-घटनावलोकन-सर्जनकार्य-वैयक्तिकसामूहिकविमर्शन-लिखितपरीक्षा-प्रत्युत्पन्नमतिप्रदर्शन-प्रश्नोत्तर-कक्षाकार्यपरीक्षण-भाषिकव्यवहारप्रभृतिकार्यैर्निर्माणात्मकं मूल्याङ्कनं विधीयते, येन अविच्छिन्नं मूल्याङ्कनं सम्पद्यते । स्तरगतसामर्थ्योपलब्धये कक्षागतसामर्थ्योपलब्धये च शैक्षिकसत्रस्यान्तेऽन्तिमपरीक्षाया माध्यमेन निर्णयात्मकमूल्याङ्कनं सम्पाद्यते । विद्यार्थिषु पाठ्यवस्तुबोधादर्शचरित्रनिर्माण-मानवीयमूल्यावलम्बन-वाङ्मयसंरक्षण-वाङ्मयस्योपयोग-प्रभृतिविषयाणां विकासो मूल्याङ्कनस्य मूलाधारो मन्यते ।

मूल्याङ्कनप्रक्रियां विश्वसनीयां विधिसम्मताञ्च सम्पाद्य एकरूपां कर्तुं स्थानीय-प्रादेशिक-राष्ट्रियस्तरेषु बाह्यसार्वजनिकपरीक्षणविधौ सर्वेषु विषयेषु आन्तरं बाह्यं च मूल्याङ्कनं विधीयते । सार्वजनिकपरीक्षणे प्रतिविषयं प्रतिशतं पञ्चविंशत्या अङ्कानां कृते आन्तरं परीक्षणं, प्रतिशतं पञ्चसप्तत्या अङ्कानां कृते बाह्यं परीक्षणञ्च विधीयते । आन्तरं मूल्याङ्कनं सम्बद्धविद्यालयस्य शिक्षकेणैव विधातव्यम् । शिक्षणप्रक्रियया सहैव विषयवस्तुसम्बद्धं मूल्याङ्कनं नैरन्तर्येण विधेयम् । तत्र शिक्षणोपलब्धयः औपचारिकरूपेण अनौपचारिकरूपेण च परिमापनीयाः । शिक्षणसहजीकरणस्य क्रमे विद्यार्थिभिरधिगतानां ज्ञानशिल्पप्रयोगोच्चदक्षतासम्बद्धपक्षाणां मूल्याङ्कनञ्च अनिवार्यतया विधेयम् ।

(क) आन्तरं मूल्याङ्कनम्

शिक्षणसहजीकरणप्रक्रियया कक्षागतशिक्षणेन सहैव छात्राणामान्तरं निर्माणात्मकं वा मूल्याङ्कनमपि कर्तव्यम् । नीतिशास्त्रविषयस्य शिक्षणक्रमे छात्राणां निर्माणात्मकमूल्याङ्कनाय अधोऽङ्किता विधयोऽवलम्बयितुं शक्यन्ते-

- लिखितप्रश्नोत्तरमाध्यमेन
- मौखिकप्रश्नोत्तरमाध्यमेन
- छात्राणां परस्परविचारविमर्शमाध्यमेन
- कार्याभ्यासेन

अधोलिखिताधारेणान्तरमूल्याङ्कनं कर्तव्यम् :

क्र.सं.	क्षेत्रम्	अङ्कभारः
१.	शिक्षणसहभागिता	३
२.	कक्षाकार्यं परियोजनाकार्यं वा	६
३.	विषयवस्तुगतं मूल्याङ्कनम्	१०

४.	त्रैमासिकपरीक्षा	६
योगः		२५

(ख) बाह्यमूल्याङ्कनम्

निर्णयात्मके बाह्ये वा मूल्याङ्कने पाठ्यक्रमे निर्धारितोद्देश्यानुरूपं छात्रैः ज्ञानम्, शिल्पं चाधिगतं न वेति सम्परीक्ष्य तदनुसारेण स्तरगतयोग्यता निर्णीयते । एतादृशं मूल्याङ्कनमावधिकं भवति । शैक्षिकसत्रस्यान्त एतन्मूल्याङ्कनं विधीयते ।

अधो लिखिताधारेण बाह्यमूल्याङ्कनं कर्तव्यम् :

विशिष्टीकरणतालिका

कक्षा : १० **पूर्णाङ्काः ७५**

समयः सपादघण्टाद्वयम्

क्र. स.	**विषयक्षेत्रम् (पठनं लेखनञ्च)**	**प्रश्नप्रकृतिः**	**ज्ञानम्**			**बोधः**			**शिल्पम्**			**उच्च-दक्षता**			**प्रष्टव्याः प्रश्न सङ्ख्याः**	**अङ्क भारः**	**स्पष्टीकरणम्**
			क	**ख**	**ग**	**क**	**ख**	**ग**	**क**	**ख**	**ग**	**क**	**ख**	**ग**			
१.	गद्यम् (कथा)	ज्ञान-बोध-प्रयोगोच्च-दक्षतात्मिका	-	-	-	३	-	-	-	५	-	-	-	१६	६	२४	**बोध**क्षेत्रतः- लघुगद्यांशं पठित्वा शीर्षकनिर्धारणसम्बद्ध एकः प्रश्नः, सन्देशलेखनसम्बद्ध एकः प्रश्नः, कथान्तर्गतं संवादम् आधृत्य पात्रनामलेखनसम्बद्धश्च एकः प्रश्नः। (३) अङ्काः) **शिल्प**क्षेत्रतः- सूत्राण्याधृत्य कथारचनासम्बद्ध एकः प्रश्नः। (५ अङ्काः) **उच्चदक्षता**क्षेत्रतः- प्रदत्तगद्यांशम् अपि आधृत्य पठितकथायाः सारलेखनसम्बद्ध एकः प्रश्नः। (८ अङ्काः) पठितकथांशम् आधृत्य समस्यानिर्देशनपुरःसरं समाधानलेखनसम्बद्ध एकः प्रश्नः (व्यवहारानुशीलनोपायकथनम्)। (८ अङ्काः)
२.	गद्यम् (प्रबन्धः)	ज्ञान-बोध-प्रयोगात्मिका	२	-	-	२	-	-	-	५	-	-	-	-	५	९	**ज्ञानबोध**क्षेत्रतः- पठितगद्यांशाद् उत्तरलेखनार्थं द्वौ प्रश्नौ। (२ अङ्काः) पठितगद्यांशम् आधृत्य सत्यासत्यविवेचनसम्बद्धौ द्वौ प्रश्नौ। (२ अङ्काः) **शिल्प**क्षेत्रतः- सूत्राण्याधृत्य अनुच्छेदरचनासम्बद्ध एकः प्रश्नः। (५ अङ्काः)
३.	गद्यम् (संवादः)	प्रयोगात्मिका	-	-	-	-	-	-	-	१०	-	-	-	-	२	१०	**शिल्प**क्षेत्रतः- रिक्तस्थानपूर्त्या संवादलेखनसम्बद्ध एकः प्रश्नः। (५ अङ्काः)

																गद्यांशम् अपि आधृत्य चरित्रचित्रणसम्बद्ध एकः प्रश्नः । (५ अङ्काः)
४.	गद्यम् (जीवन वृत्तम्)	बोधोच्च-दक्षतात्मिका	४	-	-	-	-	-	-	५	-	-	-	-	५	९	**ज्ञान**क्षेत्रतः- लघूत्तरापेक्षिणः चत्वारः प्रश्नाः । (४ अङ्काः) **उच्चशिल्प**क्षेत्रतः- प्रेरणालेखनसम्बद्ध एकः प्रश्नः । (५ अङ्काः)
५.	पद्यम् (नीतिपद्यम्)	बोध-प्रयोगोच्चदक्षतात्मिका	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	८	१	८	**उच्चदक्षता**क्षेत्रतः- अन्वयलेखनसम्बद्ध एकः प्रश्नः, भावार्थलेखनसम्बद्धश्च एकः प्रश्नः । (४+४ अङ्काः)
६.	पद्यम् (आचारविषयकम्)	ज्ञान-प्रयोगोच्च-दक्षतात्मिका	-	-	-	-	-	-	-	१०	-	-	-	-	२	१०	**शिल्प**क्षेत्रतः- भूमिकानुसारं कर्तव्यलेखनसम्बद्ध एकः प्रश्नः । (५ अङ्कः) प्रदत्तश्लोकम् आधृत्य विषयवर्णनसम्बद्ध एकः प्रश्नः । (५ अङ्कः)
७.	सूक्तिः (वैदिकी)	प्रयोगात्मिका	-	-	-	-	-	-	-	५	-	-	-	-	१	५	**शिल्प**क्षेत्रतः- सूक्तिवर्णनसम्बद्ध एकः प्रश्नः । (५ अङ्काः)
योगः			६			५				४०				२४	२२	७५	

निदर्शनप्रश्नाः

नीतिशास्त्रम्

कक्षा : १०

समयः घण्टात्रयम् **पूर्णाङ्काः** ७५

१. **अधो लिखितं गद्यांशं पठित्वा प्रदत्तप्रश्नानामुत्तरं लिखत**

जनः जीवनधारणार्थं यां कामपि आजीविकां स्वीकर्तुं शक्नोति । शिक्षणं कृषिं वाणिज्यं सेवाकर्म वा किमपि करोतु परन्तु सदा जीवने सफलतायै शोभनं कर्म करोतु । लक्ष्यविहीनं जीवनं व्यर्थं भवति । अतः कदाचिदपि लक्ष्यस्य त्यागो न करणीयः । मनुष्यः सदैव सत्कार्येषु परिश्रमं करोति चेद् जीवनयात्रायामवश्यं सफलो भवति ।

(क) **एकवाक्येन उत्तरयत** **१×२=२**

(अ) जनः सफलतायै कीदृशं कर्म करोतु ?

(आ) लक्ष्यविहीनं जीवनं कथं भवति ?

(ख) **उचिते उत्तरे ☑ अनुचिते च ☒ चिह्नं दत्त** **१×२=२**

(अ) जनो जीवनधारणार्थं चौर्यकर्म अपि कर्तुं शक्नोति । ☐

(आ) कदाचिदपि लक्ष्यस्य त्यागो न करणीयः । ☐

२. **अधो लिखितस्य श्लोकस्य अन्वयं पूरयत** **१×४=४**

पापिनाञ्च सदा दुःखं सुखं वै पुण्यकर्मणाम् ।

एवं स्थिरतरं ज्ञात्वा साधुवृत्तिं समाचरेत् ॥

अन्वयः

सदा .... दुःखम् ....च वै सुखम्, एवम्........... ज्ञात्वा साधुवृत्तिम् .... ।

३. **अधो लिखितस्य श्लोकस्य भावार्थं पूरयत** **१×४=४**

वाक्पटुर्धैर्यवान् मन्त्री सभायामप्यकातरः ।

स केनापि प्रकारेण परैर्न परिभूयते ॥

भावार्थः - यो मन्त्री वाचि ....धैर्ययुक्तः ....निर्भीकश्च

भवति, सः ....जनैः केनापि प्रकारेण न ....।

मञ्जूषा

सभामध्ये, अन्यैः, वशीक्रियते, पटुः

४. **जीवनवृत्तांशं पठित्वा प्रश्नान् उत्तरयत** **१×४=४**

स्वामी विवेकानन्दः कोलकातानगरे जन्म अलभत । तस्य पिता विश्वनाथदत्तो माता च भुवनेश्वरी देवी आस्ताम् । तस्य प्रथमं नाम नरेन्द्र आसीत् । नरेन्द्रो बाल्यादेव क्रीडापटुः, दयालुः, विचारशीलश्च आसीत् । 'ईश्वरोऽस्ति न वा' इति शङ्का तस्य मनसि आसीत् । शास्त्राणाम् अध्ययनेन, साधुजनैः सह मेलनेन च तस्य शङ्कायाः परिहारो नाभवत् । अन्ते स रामकृष्णपरमंहसस्य सकाशात् तां शङ्कां न्यवारयत् । स ईश्वरस्य अस्तित्वविषये विश्वस्तोऽभवत् । स रामकृष्णस्य एव शिष्यश्चाभवत् । पश्चात् स विश्वधर्मसम्मेलने भागं ग्रहीतुम् अमेरिकादेशस्य सिकागोनगरं गतवान् । तत्र अनेकेषां देशानां सहभागिनो जनान् उद्दिश्य भाषणं कृतवान् । स तेन विश्वप्रसिद्धोऽभवत् । स पौरस्त्यदर्शनस्य, वैदिकधर्मस्य च प्रचारम् अकरोत् । स 'उत्तिष्ठ, जागृहि, दीनदेवो भव, दरिद्रदेवो भव' इत्यादीन् उपदेशान् वितीर्य जनान् सेवाकर्मणि प्रेरितवान् ।

(क) कस्य प्रथमं नाम नरेन्द्र आसीत् ?

(ख) विवेकानन्दस्य मातुर्नाम किम् ?

(ग) विवेकानन्दः कां न्यवारयत् ?

(घ) विवेकानन्दः कस्य प्रचारमकरोत् ?

५. **विवेकानन्दस्य जीवनवृत्ताल्लब्धां प्रेरणां पञ्चभिर्वाक्यैर्लिखत ।** **१×५=५**

६. **मञ्जूषाया आधारेण प्रबन्धात्मकमनुच्छेदं पूरयत** **०.५×८=४**

परेषां .... हिताय कृतं कार्यमेव परोपकारः । मनुष्ये प्रवृत्तिद्वयं दृश्यते, एका ...., अपरा च परोपकारस्य । केचन केवलं स्वार्थपरायणाः .... । ते परोपकारं .... कुर्वन्ति । ते जना उत्तमाः सन्ति, ... परार्थाय .... कुर्वन्ति । तादृशा जनाः स्वार्थं सेवमानाः परमार्थमपि चिन्तयन्ति । ते यथाशक्ति परोपकारं च .... । परोपकारेण मनुष्यस्य .... वर्धते । तादृशो जनः सर्वेषां मनसि वसति ।

मञ्जूषा

स्वार्थस्य, जनानाम्, भवन्ति, ये, नहि, कार्यम्, यशः, कुर्वन्ति

७. घटनासंयोजनेन कथां रचयत ८

(क) भागीरथीतीरे पाटलिपुत्रनामधेयं नगरमासीत् ।

(ख) तत्र सुदर्शनो नाम सर्वगुणोपेतो राजासीत् ।

(ग) तस्य पुत्रा उन्मार्गगामिनोऽनधिगतशास्त्राश्च आसन् ।

(घ) राजा स्वपुत्राणामाचारहीनतया उद्विग्रमना आसीत् ।

(ङ) स अचिन्तयत् यत् - पुत्रा मे विद्याहीना न शोभन्ते ।

(च) दैवम् आलस्यं च विहाय पुरुषार्थो विधेय इति चिन्तयित्वा राजा पण्डितसभां कारितवान् ।

(छ) विष्णुशर्मणो महापण्डित आसीत् ।

(ज) राजा निजपुत्रान् नीतिशास्त्रोपदेशाय विष्णुशर्मणः करे समर्पितवान् ।

८. अधस्तनीं कथां पठित्वा प्रश्नान् उत्तरयत

पुरा क्वचिद् एकं राज्यमासीत् । तत्र एको राजा शासनं करोति स्म । तस्य द्वौ पुत्रौ आस्ताम् । तयोर्ज्येष्ठस्य नाम राजेन्द्रः कनिष्ठस्य च नाम नरेन्द्र आसीत् । तौ अलसौ उद्दण्डौ च आस्ताम् । तौ सदैव क्रीडतः, विवादं च कुरुतः स्म । तौ ज्येष्ठानां हितवचनं कदापि न शृणुतः स्म ।

तस्य राज्ञो भवने बहवः पशवोऽपि आसन् । ते तयो राजकुमारयोः सेवां कुर्वन्ति स्म । तेषु पशुषु एको वानरो राजेन्द्रस्य प्रिय आसीत् । स वानरोऽपि सदैव तस्य राजकुमारस्य सेवां करोति स्म । एकदा वसन्ततौं सूर्योदये राजेन्द्र उपवने सुप्त आसीत् । तदा एका मक्षिका तस्य नासिकामुपाविशत् । वानरो वारं वारं तां मक्षिकां व्यजनेन निवारयति स्म तथापि सा मक्षिका पुनः पुनरागत्य तत्रैव तिष्ठति स्म । तेन वानरोऽत्यन्तं क्रुद्धोऽभवत् । तां मक्षिकां हन्तुं स खड्गमानीतवान् । स खड्गेन

प्रहारमकरोत् । मक्षिका उड्डीय दूरमगच्छत् प्रत्युत खड्गेन राजकुमारस्य नासिका छिन्ना जाता । अत एव सज्जनाः कथयन्ति– 'मूर्खैः सह मित्रता नोचिता' इति ।

(क) कथाया उचितं शीर्षकं लिखत । **१**

(ख) कथायास्त्रयाणां पात्राणां नामानि लिखत । **१**

(ग) कथाया एकमुत्तमं सन्देशं चिनुत **१**

(अ) दिवा न शयनीयम् । (आ) मूर्खेण सह मैत्री हानिकरा भवति ।

(इ) वानरः क्रुद्धः पशुरस्ति । (ई) राजभवने पशवः पालनीयाः ।

(घ) कथायाः सारांशं लिखत । **८**

(ङ) कथायां वर्णिताः समस्याः काः ? तत्समस्यायाः समाधानाय च के उपाया भवितुं शक्नुवन्ति ? विश्लिष्य लिखत । **८**

९. मञ्जूषायाः साहाय्येन संवादं पूरयत **१×५=५**

राजः = भोः .... ! कुत्र गच्छसि साम्प्रतम् ?

रेखा = चलचित्रस्य .... नगरकोटं व्रजामि ।

आदित्यः = ओ, मया अपि .... गन्तव्यम् अस्ति ।

समज्ञा = मम आरोग्यम् .... नास्ति किं कुर्याम् ?

हा कष्टम् !

राजः = शक्यं चेत् गमनीयम्, नो चेत् निर्देशकः .... ।

सर्वे = अस्तु, तथैव करवाम । दिनाङ्कं परिवर्त्य सज्जतां .... इति ।

उत्तमम्, प्रार्थनीयः, सम्पादयाम, रेखे, चित्रसज्जतार्थम्, तत्र

१०. 'भरतमिलापः' इति संवादस्य आधारेण भरतस्य चरित्रवर्णनं कुरुत । **५**

११. अस्माभिः किं कर्तव्यमिति अधस्तनस्य पद्यस्य आधारेण लिखत **५**

दुर्जनेन समं सख्यं वैरञ्चापि न कारयेत् ।

उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते करम् ॥

१२. अधस्तनमाचारपद्यं पठित्वा पद्यनिर्दिष्टान् विषयान् वर्णयत
५

आचारहीनं न पुनन्ति वेदाः,

यद्यप्यधीताः सह षड्भिरङ्गैः ।

छन्दांस्येनं मृत्युकाले त्यजन्ति

नीडं शकुन्ता इव जातपक्षाः ॥

१३. अधस्तन्यौ वैदिक्यौ सूक्ती वर्णयत २.५×२
= ५

(क) निन्दितारो निन्द्यासो भवन्तु । (ऋग्वेदः ५।२।६)

(ख) परि माग्ने दुश्चरिताद् बाधस्व । (यजुर्वेदः ४।२८)

<<<>>>